

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Евлахова А.А. Энтомопатогенные грибы. Л.: Наука, 1974. – 340с.
2. Коваль Э.З. Определитель энтомофильных грибов СССР. Киев: Наукова думка, 1974. – 260с.
3. Воронина Э.Г. Выделение, культивирование и хранение энтомофторовых грибов //Труды ВИЗР. 1975. – 42. – С. 138-150.
4. Воронина Э.Г., Гиндина Г.М., Новикова И.И., Гребеншикова Н.И. Интродукция *Entomophthora thaxteriana* для создания очагов энтомофтороза в популяции гороховой тли.//Интродукция, акклиматизация и селекция энтомофагов. Труды ВИЗР. -1987.-Т.84.– С.99-105.
5. Геитовт Н.Ю. Энтомопатогенные грибы. Алматы: 2002. –288с.

УДК.632.7.635.657.31.

Ўзумчилик

ТОКНИНГ АСОСИЙ ЗАРАРКУРАНДАЛАРИ ТУР ТАРКИБИ

Аннотация: В статье приведены результаты исследования по изучению вредителей винограда и установлено что в Кибрайском и Паркентском районах Ташкентской области на этой культуре вредят основном 5 видов вредителей. Из них доминантными видами являются виноградный мучнистый червец, гроздевая и виноградная листовёртки.

Annotation: The article presents the results of a study on the study of pests of grapes and it is established that in the Kibray and Parkent districts of the Tashkent region, mainly 5 types of pests harm this crop. Of these, dominant species are the mealy mealybug, bunch and grape leafworms.

Калит сўзлар: Ўзум, тухум, личинка, нимфа, ғумбак, барг, шингил.

Ўзбекистон хўраки узум етиштириш ва кишмиш тайёрлашда дунёда ўз ўрнига эга давлатлардан бири ҳисобланади. Республикамизда тоқзорлар майдони 200 минг гектар атрофида бўлиб, хўраки ва кишмиш-майизбоп навларининг салмоғи етиштирилдиган жами узум миқдорининг 90 фоизини ташкил этади. Ўзбекистон узумчиликни ривожлантириш учун жудаям қулай табиий иқлим шароитига эга. Шунингдек, нисбатан узоқ вегетация даври, иссиқлик, ёруғликнинг кўплиги ҳам зараркунанда ва касалликларни янада ривожланишига олиб келади.

Пишиб етилган узум таркибида, айниқса кишмиш навларида 28-30% гача қанд моддалари - глюкоза, фруктоза ва сахароза мавжуд. Фруктоза яъни мева қанди киши организмга ошқозон ости беши иштирокисиз тез сингади ва қонда қанд моддасини кўпайтирмайди.

Республикамизда тоқзорларга унсимон узум ва комсток куртлари (червецлар), тоқ канаси, узум цикадаси, шингил барг ўровчиси, бражниклар ва бошқа ҳашаротлар зарар етказади. [1].

Мамлакатимизда узумчилик соҳаси қишлоқ хўжалигининг асосий сердаромад соҳаларидан бири бўлиб, соҳани ривожлантиришда зараркундаларнинг тур таркиби, тарқалиши, зарар келтириш даражасини ўрганиш, шу асосда ўсимликни ҳимоя қилиш жуда муҳимдир.

Тоқ ўсимлигидан юқори сифатли ҳосил олишнинг асосий омилларидан бири бу ўсимликни хавфли зараркунанда ҳашаротлардан ҳимоя қилишдир. Кейинги вақтларда тоқ ўсимлигини маҳсус ҳамда ҳаммахўр зараркундалар билан зарарланиши туфайли ҳосилни кескин камайиб кетишига кузатилмоқда.

В.В.Яхонтов маълумотига кўра, Ўзбекистонда учрайдиган тоқ

ўсимлигининг 10 га яқин зараркундалари мавжуд[1,2,3].

Юқорида келтирилган маълумотларга асосланиб Тошкент вилоятининг Қибрай ва Паркент туманларидаги фермер хўжаликларида, Ўсимлик-шунослик ИТИ тажриба хўжалигида тоқ агробιοценозида асосий зараркундаларни тур таркибини ўрганиш мақсадида кузатувлар олиб бордик.

Тоқ ўсимлигига тўрт оёқли каналар *Eriophyoidea* Reibev бош оиласининг, *Eriophyidae* оиласига, мансуб тоқ канаси (*Eriophyes vitis* Nal.) ҳам зарар келтиради, тоқ канаси пўстлоқ ости ҳамда куртак атрофларида қишлаб чиқади. Баҳорда уйғониб янги пайдо бўлган барглари зарарлайди. У қуйидаги фазаларни кечиради: тухум, 1-нимфа, 2-нимфа ва етук зот. Оталанган тухумдан урғочи ва эркак зот, оталанмаганидан эса фақат эркак зотлар чиқади. Мавсумда бир неча бўғин беради. Тоқ канаси асосан маҳаллий нав узумларини хуш кўради, айрим навларни умуман зарарламайди. Зарарланган тоқлар ривожланишдан орқада қолади, ҳосилнинг сифати ёмонлашади ва ҳосил миқдори камаёди.

Баъзан айрим тоқ тупларида кўп бўладиган ўргимчаккана тоқ барглари тўкиб юборади ва узумни етилтирмай қўяди; кана кам бўлса барглари қизаради, тўкилиб кетмайди, бунда узум гарчи пишса ҳам, шираси кам бўлади. Кана сўриши туфайли қувватдан

1-жадвал. Токзорларда учрайдиган зараркунандаларнинг турлари (Тошкент вилояти, Қибрай тумани, Ўсимлиқшунослик ИТИ. 2017-2018 йй.)

№	Ўзбекча номи	Оиласи	Латинча номи
1	Ток канаси	Эриофидлар <i>Eriophyidae</i>	<i>Eriophyes vitis</i> Pgst.
2	Ток унсимон курти	Унсимон қуртлар <i>Pseudococcidae</i>	<i>Pseudococcus (Planococcus) citri</i> Risso.
3	Ток барг ўровчиси	Барг ўровчилар <i>Tortricidae</i>	<i>Eupoecilia ambiguella</i> Hbn.
4	Шингил барг ўровчиси	Барг ўровчилар <i>Tortricidae</i>	<i>Polychrosis botrana</i>
5	Оддий ўргимчаккана	Ўргимчакканалар <i>Tetranychidae</i>	<i>Tetranychus urticae</i> Koch.

кетган ток ҳосилини камайтиради. Бу кана катталиги ва шакли жиҳатидан ғўза ўргимчакканаси (*Tetranychus telarius* L.) га ўхшайди; *Tetranychus* sp. канаси оқ ёки оч пушти-оқ рангли бўлади.

Ток ўсимлигига унсимон узум курти (*Pseudococcus citri* Risso) ва комсток курти (*Ps. Comstocki* Kuw) лар зарар келтиради. Комсток курти вояга етмаган личинкалик шаклида унсимон узум курти эса тухум шаклида асосан пўстлоқлар остида ҳамда турли пана жойларда қишлаб чиқади. Бу зараркунандаларнинг личинкалари санчиб сўрувчи оғиз аппарати билан ўсимликларни турли аъзоларини шикастлаши мумкин. Шикастланган ўсимликлар ўсиш ва ривожланишдан орқада қолади, ҳосил сифатсиз бўлиб 50-70%гача камаяди. Унсимон қуртлар мавжудлигини тоқлардан оқиб тушаётган ширадан ёки ўрмалаган чумоли ва ариллар кўпайганидан билиш мумкин.

Узум мевасига ташқи кўриниши ҳамда ҳаёт кечириши бир-бирига жуда ўхшаш баргўровчи (*Tortricidae*) капалаклар оиласига мансуб 2 тур ҳашаротлар зарар келтириши мумкин. Булар ток баргўровчиси (*Sparganothis pilleriana*) ҳамда шингил баргўровчиси (*Polychrosis botrana*) ҳисобланади. Ҳар иккаласи ҳам намсевар (стеногигробионт) тур бўлиб кўпроқ сўрига кўтарилмайдиган тоқларнинг ме-

васига хуруж қилади, шунингдек мева доналари заиф жойлашган навларни (қора кишмиш, чарос, мускат) хуш кўради.

Шингил баргўровчиси (*Polychrosis botrana*) - бу ҳашарот ҳам ғумбак ҳолида, пўстлоқ остида ҳамда бошқа пана жойларда қишлаб чиқади. Апрель-май ойларида капалаклар учиб чиқиб узум шингилларига тухум қўя бошлайди. Очиб қиққан қуртлар 12-18 кун озикланиб, ғумбакка айланади ва 8-10 кундан сўнг янги бўғин капалаклар пайдо бўлади. Шингил баргўровчиси қуртлари зарарлаган узум донаси микроорганизмлар таъсирида чирий бошлайди. Бундан ташқари бошлаб берилган зарар ариллар томонидан давом эттирилади, оқибатда узум ҳосилдорлиги кескин камаяди.

Токзорларда ўсимликларни ҳимояқилиш чора-тадбирларидан самарали фойдаланиш учун зараркунандаларнинг тур таркиби, тарқалиши, ареали, ривожланиш динамикаси ҳамда зарар етказиш даражасини билиш муҳим аҳамиятга эга.

Токзорларда учрайдиган каналарнинг кўпгина турлари маълум, лекин улар бир-биридан морфологик белгилари, ҳаёт тарзи ва зарари билан фарқ қилади. Бундан ташқари зарар етказиш даражаси узум навларининг хилма-хиллигига ҳам боғлиқ. Айрим тур каналар фақат хўраки навлар-

ни зарарласа, бошқалари винобоп ва майизбоп навларни ҳам зарарлайди. Лекин табиий-иқлим шароити билан фарқ қиладиган ҳудудларда шу шароитга мослашган зараркунандалар экинларга кўпроқ зарар етказиши. Шунинг учун ҳам ҳар бир ҳолат учун мавжуд зараркунандаларнинг доминант турларини аниқлаб олиш зарур бўлади.

Тадқиқотларимиз тоқзорларда учрайдиган зараркунандаларнинг турини ўрганишдан бошланди. Бунинг учун республикамизнинг ток кўп экиладиган ҳудудларида кузатувлар ўтказилиб, зараркунандалар ўрганилди ва намуналар йиғиб келинди. 2017-2018 йилларда Тошкент вилояти туманларидаги тоқзорларда ўтказган кузатувларимизда 5 турга мансуб зараркунандалар кенг тарқалганлиги аниқланди (1-жадвал).

Улар ичида келтирадиган зарари билан иқтисодий аҳамиятга эга бўлганлари ток унсимон курти, ток канаси ҳамда ток ва шингил баргўровчилари асосий доминант зараркунандалар эканлиги ўрганилди.

**С.Убайдуллаев,
А.Холлиев, ТошДАУ.**

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Хўжаев Ш.Т. Ўсимликларни зараркунандалардан уйғунлашган ҳимоя қилишни замонавий усул ва воситалари. Тошкент "Наврўз" 2015. - Б.386
2. Юсупов А.Х., Марупов А. Боғ ва тоқзорларни зараркунанда ва касалликлардан ҳимоя қилиш чоралари. Тошкент 2009. - Б.38-39
3. Яхонтов В.В. Ўрта Осиё қишлоқ хўжалиги экинлари ва маҳсулотларини зараркунандалари ва уларга қарши кураш чоралари. Тошкент 1962